

БАЛАНС НА СИЛИТЕ ИЛИ ПОЛИТИКА НА ПРОТИВОРЕЧИЕ. ФРАНЦИЯ, РУСИЯ И ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ (1787 – 1812 Г.)

Цветелина Цветкова, Антоанета Атанасова

BALANCE OF POWERS OR POLICY OF CONTRADICTION: FRANCE, RUSSIA AND THE OTTOMAN EMPIRE (1787 – 1812)

Tsvetelina Tsvetkova, Antoaneta Atanasova

Abstract: The article focuses on the concepts of “balance of powers” and “Eastern Question”, and aims at explaining their content between 1787 and 1812. Since the Ottoman Empire was of interest as an “object” of diplomacy between France and Russia in those years, the three wars which the Sublime Porte was involved in – two with Russia (1787 – 1792 and 1806 – 1812) and one with France (1798 – 1801), are a central axis in the analysis. Even though left in the background, Russia’s involvement in the anti-French coalitions is not disregarded.

The “Balance of powers or policy of paradox: France, Russia and the Ottoman Empire (1787 – 1812)” project was approved for funding by the American Research Center in Sofia Foundation in 2013. The study was conducted in August 2013 in the American Research Institute in Turkey – Istanbul, Turkey.

Keywords: France, Russia, Eastern Question, Ottoman Empire, politics, opposition, diplomacy, contradiction, military conflicts.

Първа част¹

Личността на Селим III (1789 – 1807 г.), както и неговият стремеж към нововъведения и европеизация на Османската империя, са популярен обект на научен интерес. Освен изследователите, които са привлечени от

реформаторските усилия на този султан и в творчеството си поставят акцент върху вътрешната му политика, има и други, които не пропускат да видят във външнополитическите му контакти началото на един съвсем нов модел европейско-османски отношения. Действително, по време на неговото управле-

¹ Автор на Първа част е Антоанета Атанасова.

ние Портата създава своите първи постоянни представителства в основните европейски столици (за разлика от пратеничествата по конкретни поводи от предишните десетилетия), а също подписва своите първи договори и съюзи с европейски сили, насочени срещу други европейски сили. Това означава, че Османската империя вече започва реално и равнопоставено да участва в европейските международни отношения (Първев 1997: 278 – 279).

Всички тези нови моменти в османското държавно развитие, разбира се, не се проявяват като мигновен резултат от политиката на един единствен султан в края на XVIII в., а представляват част от процес, започнал с отслабването на османската военна машина и превръщането на османската държава от заплаха за европейските сили, в обикновен обект на тяхната дипломация (Първев 1994: 27 – 28). Традицията на френско-османските отношения от предходните десетилетия например показва, че Портата често е „карана да се намеси“² на международната сцена в зависимост от френските интереси. По този начин през XVIII в. османците са основен инструмент, използван за туширане на амбициите на френските врагове, независимо дали става въпрос за Хабсбурги или руснаци, без това обаче да води до подписване на реален френско-османски съюз. Всъщност френската помощ през XVIII в. се изразява в изпращане на военни специалисти при султана, които да подобрят ефективността на неговата армия. Тези аспекти на двустранните отно-

шения като цяло не се променят и по време на управлението на Селим III, макар вече да се наблюдават и някои нови елементи, като понякога дори се стига до разколебаване на старото приятелство.

Историческите съчинения, които засягат въпросния период през призмата на европейските събития, обикновено не пропускат да отбележат особеното значение на Френската революция от 1789 г. Дори да се направи опит за избягване на клишетата, най-малкото трябва да се отчете фактът, че за осемнадесетте години, разглеждани тук, Франция преминава през три различни форми на управление – от монархия, към република и то само преди да се провъзгласи за империя, което, може да се предположи, дори само по себе си би повлияло на отношенията ѝ с другите сили.

Освен това, в края на XVIII в. и началото на XIX в. Портата е изправена пред проблеми, предизвикани от аяните (напр. видинският Осман Пазвантоглу (1758 – 1807 г.) и янинският Али Тепеделенли (1741 – 1822 г.). Франция се намесва в конфликта на централната власт с отцепниците като подпомага и двете страни с военни специалисти, което внася напрежение и влошава френско-османските отношения. Този епизод е от голямо значение и за историята на българските земи, поради което е добре проучен в българската историография (Мутафчиева 1993, Митев 1988). В резултат от всичко това отношенията на Франция с Портата са колебливи, непоследователни, често противоречиви. Дипломатическият курс се сменя рязко неколккратно през периода, като тези „колебания“ варират от прекъсване на политическите отношения (1793 г.) и дори практическото включване на Франция в османския „свят на войната“ (dar-al Harb) (1798 г.) до стремеж за подписване на отбранителен и настъпателен съюз между двете държави (1792 и 1796 г.) и договор за гарантиране на целостта на Османската империя (1807 г.).

² Според доклад на Жулиен Белер Франция трябва да убеди османското правителство да се намеси в европейските събития в полза на Републиката, която в замяна ще подпомогне султана във взимането на мерки за подобряване на ефективността на своята армията. „Mémoire contenant l'examen du divers considerations politiques et militaires sur les Turcs, les Russes et quelques autres peuples considérés sur leur divers rapports avec la France, et plusieurs puissances neutres ou belligerents par Julienne Belair“ 1795, 2 (92), GR M 1617, SHD.

След като през 1783 г. Русия анексира Крим, френската дипломатия разработва проект за френско-руско търговско сътрудничество в Черно море (Poussou 2004: 78). Освен това министрите на Луи XVI считат за необходимо да се овладее търговски Балтийско море, за да се балансира английското и руското влияние там, (без да се говори и за проблемите на незаконния износ на френски стоки за Русия) (Van Regemorter 1963: 232 – 233). Търговското споразумение е сключено през 1787 г. и регламентира привилегиите на двете страни в Черно море и Източното Средиземноморие, а през пролетта на същата 1787 г. се провеждат преговори търговският съюз да прерасне в политически, към който да се присъединят Хабсбургите, с които Франция все още е в съюз, и евентуално Испания – програма, която не се осъществява, отчасти и заради избухването на Руско-османската война (Anderson 1966: 12), към която през февруари 1788 г. се присъединяват и Хабсбургите.

Заради ангажираността Луи XVI в споразумението с руснаците, както и в договора с Хабсбургите от 1756 г., Франция обявява, че ще спазва неутралитет в тази война (Shaw 1976: 14), като по този начин става очевидно „отдръпването“ на френската монархия от османското приятелство. Смяната на курса се обяснява с все по-отслабената османска държава и все по-малко значимия „османски фактор в европейските дипломатически отношения“ (Първев 1997: 269 – 270), което превръща султана в ненадежден партньор за постигане на френските интереси.

Френско-руското сближаване и избухването на Руско-османската война през 1787 г. привлича вниманието на други Велики сили, като например Англия, за която до този момент Русия се явява противотезест на френските амбиции на континента, а освен това е неизчерпаем източник на суровини за английската индустрия, която се развива с бързи темпове. Не е случайно, че по време на

тази война Англия осъзнава своя интерес от запазването на целостта на Османската империя (Shaw 1976: 23). Когато избухва Френската революция през 1789 г., Екатерина II (1762 – 1796 г.) е раздвоена. От една страна, френските събития имат положителен ефект за Русия, тъй като отвличат вниманието на Англия от евентуални антируски политически действия. Другата страна обаче е негативна, тъй като е подкопан договорът на императрицата, сключен с френския крал.

При такава международна обстановка Селим III застава начело на своята държава. При това само няколко месеца, след като поема управлението, на 8 октомври 1789 г. Хабсбургите окупират Белград и бързо се насочват към Ниш, а междувременно руснаците окупират Букурещ, което е предпоставка при следващата бойна кампания усилията на османските противници да се насочат срещу Константинопол. Договорът, който Селим III сключва на 11 юли 1789 г. с Швеция, и Руско-шведската война от 1788 – 1790 г. не подобряват положението на османците, което ги подтиква през есента на 1789 г. да обмислят варианта за подписване на мир (Poussou 2004: 78). За да задържи Селим ангажиран във войната, през ноември 1789 г. пруският посланик при Портата му предлага съюз, според който Прусия трябва да обяви война на Русия и Хабсбургите през пролетта. На османците е обещана помощ за Крим и Кавказ, а в замяна се очаква султанът да съдейства за преминаване на Гданск (Данциг) и Торун към Прусия и Галиция към Полша. На 31 януари 1790 г. съюзът е подписан формално, но пруската ратификация се забавя и става реалност чак през юни 1790 г.

Междувременно Франция не може да подкрепи европейските сили, които подкрепят войната, и настоява да бъде сключен мир, за който предлага своето посредничество. Ясно е, че едно подобно посредничество не би имало успеха на това от преговорите при

подписване на Белградския мир от 1739 г. Предложението е опит Франция да затвърди международните си позиции и да заяви ангажираност към събитията в Югоизточна Европа в момент, когато Революцията все още няма разработена политика по отношение на този регион. Своите аргументи за подобно предложение има и самият Луи XVI, който търси външнополитически съюзници на монархията, като би разчитал и на трите воюващи сили – Хабсбурги, руснаци и османци.

В крайна сметка войната за Хабсбургите и османците завършва със Свищовския мир от 4 август 1791 г., последван от руско-османския Яшки мирен договор на 29 декември 1791 г. Скоро след това, на 20 април 1792 г. Хабсбургите отново трябва да водят война – този път срещу Франция. Между 1792 и 1815 г. Хабсбургите застават в центъра на седем военни коалиции на съпротива срещу това, което Пол Кенеди нарича „динамичната сила на френския империализъм“ (Кенеди 2011: 111). Макар и самите османци да се включват в някои от по-късните коалиции, през 1792 г. все още французите се опитват да ги привлекат на своя страна и във френското външно министерство се ражда идеята за сключване на отбранителен и нападателен съюз с Портата³. За пруския представител в Константинопол е очевидно, че Франция всячески се опитва да въвлече Портата във войните срещу Коалициите и че единственият изход да се преодолее неутралитета обявен от Селим, е да се подпише въпросният съюз (Allonville et al. 1832: 247).

Макар по-рано да е обсъждана идеята за френско-османски съюз, а в предходните столетия да има примери за съвместни френско-османски военни действия (с всички условия) (Първев 1997: 276), подписан формален съюз между двете страни на практика няма. Съмнително е и в този случай до къде е щяла да стигне френската дипломатия в по-

добни преговори. Възможно е за пореден път инструкциите на френските агенти да бъдат префасонирани от наставления за подписване на политически съюз, в предложение за обикновен търговски договор, тъй като вероятно в този момент французите очакват не толкова реални османски действия срещу Хабсбургите, а сътрудничество по отношение на френските търговски дела, тъй като от 1792 г. външните врагове на революцията парализират Франция в международно отношение и ограничават действията ѝ в Леванта.

През 1793 г. Селим III поема инициативата и прекъсва двустранните отношения на Портата с Франция. След екзекуцията на Луи XVI между 6 април 1793 г. и 26 октомври 1795 г. като френско правителство действа Комитетът за обществено спасение (Comité de salut public). Това е именно и периодът, в който френските дипломатически представители в Константинопол не получават признание от султана. Интересно е, че по същото време и Екатерина II скъсва отношенията си с Франция. Сред причините за това решение е и дейността на френския посланик Шоазьол-Гуфие, който остава в Османската империя и след Революцията, в близки отношения е с братята на Луи XVI, които се намират в Хабсбургската монархия. Той е в противоречие с новата власт и се опитва заубеди османците, а след това и руснаците да не признават дипломатическите представители на Републиката (Allonville et al. 1832: 241).

Междувременно Русия взема участие във втората и третата подялба на Полша през 1793 г. и 1795 г. Освен, че така се увеличават руските територии с източник на нови ресурси и население, Франция се лишава от един стар съюзник в лицето на Полша, а интересите ѝ са подкопани още повече, защото с тези събития Русия, Хабсбургската монархия и Прусия затвърждават своето сътрудничество (Рязяновски 2008: 242). Реакцията на Франция е забавена, тъй като през 1793 г. положение

³ MD Turquie 63, ААЕ.

нието ѝ все още е несигурно заради войната срещу съюзниците от т.нар. Първа коалиция.

Едва когато през 1795 г. Франция подписва мир с Прусия и Испания, във връзка с втората подялба на Полша, се появяват следните съобщения във френските военни доклади:

*От ден на ден Русия става все по-опасна и застрашителна. (...) Ако Европа остава сляпа, то на величието на Франция, както и на интересите на френската нация, подобава да извади Европа от заблудата и да сложи край на разрастването на Русия (...).*⁴

Във връзка със заявените амбиции да „сложи край на разрастването на Русия“, Франция решава да усили своето дипломатическо присъствие в Дунавските княжества, като например в Молдавия силно разчита на връзките си с княз Михаил Суцо (1792 – 1795 г.), чрез когото през 1794 г. е осъществена френска подкрепа за полско-литовското възтание на Тадеуш Косцюшко (1746 – 1817 г.). Тази подкрепа се изразява в добре организирана от французите мрежа от информатори и вестноосци, а освен това и в осигуряване на убежище за полските бегълци в Княжествата (Iosipescu 2006: 244). Всичко това е част от първата дипломатическа мисия на Декорш Сен-Кроа в Османската империя.

През 1795 г. Републиката се заема и да попълни броя на необходимите за Югоизточната ѝ политика преводачи, като създава Училището за живи източни езици. Тази инициатива на Жан-Батист Колбер (1619 – 1683 г.) възниква век по-рано през 1669 г. след успешната за османците обсада на Кандия. Могат да се направят паралели между двата исторически периода, тъй като тогава Портата предприема репресивни мерки спрямо Франция, в резултат от нейната помощ за венецианците по време на Критската война (1645 – 1669 г.)

⁴ „Mémoire contenant l'examen du divers considerations politiques et militaires sur les Turcs...“.

(Садулов 2000: 109). Усилията на френската дипломатия са увенчани с успех през 1673 г. с подновяване на капитулациите. Част от стратегията на френското правителство е да убеди потенциалните си съюзници срещу Русия, сред които и Османската империя, сами да пожелаят да реформират своите армии⁵.

В този важен момент Франция успява да постигне възстановяване на дипломатическите отношения с Портата. Селим III признава Републиката и нейния извънреден пратеник в Константинопол Реймон дьо Вернинак-Сен-Мор (1762 – 1822 г.), след като последният представя пред великия везир резултатите от сключените през 1795 г. мирни договори с европейските страни, с които Франция е воювала. Прекратяването на натиска върху Франция от европейските сили е съпроводен от отслабване на натиска на техните дипломатически представители върху османските политически решения – доверието между Републиката и Портата е възстановено. Специалният пратеник предлага на Портата проект за съюз, който съдържа шестнадесет члена, включително регламентиране на преминаване на френски кораби през Проливите⁶. Османците отговарят с контрапроект, като изискват французите да изпратят военна мисия и три корабни модела⁷. Започват преговори, в които от френска страна са ангажирани специалният пратеник в Константинопол Верниняк, министърът на външните работи Делаacroa и министърът на флота Трюге. Османците, които все още са неуверени в контактите си с новата френска власт, се доверяват на фран-

⁵ „Mémoire contenant l'examen du divers considerations politiques et militaires sur les Turcs...“.

⁶ L'envoyé extraordinaire de la République française près de la Porte Ottomane au Citoyen Charles de la Croix, ministre des relations extérieures (15 floréal de l'An 4/4 mai 1795), f. 60. Correspondance consulaire, Tome 74, Constantinople 1795 – 1802, AAE.

⁷ Extrait d'une dépêche du Cit. Verninac, envoyé à Constantinople, 22 Nivôse, An 4 (f. 18). Correspondance consulaire, Tome 74, Constantinople 1795 – 1802, AAE.

цузина Жан-Батист Бартелеми Льоце (1766 – 1834 г.)⁸.

Предвид това, че Османската империя възстановява предишното си значение за Франция, специалният пратеник бързо е заменен от генерал Жан-Батист Анибал Обер Дюбайе (1757 – 1797 г.), който напуска поста си на министър на войната, за да стане посланик в Константинопол. Тук е важно да се отбележи стремежът на Франция да засили съпротивителните сили на Портата срещу руските амбиции.

През 1796 г. Френската република се връща към идеята за съюз с Османската империя. Обер Дюбайе получава инструкции от Външното министерство да отправи към Селим III предложение за такъв договор, насочен срещу Хабсбургите и Русия (Anderson 1966: 23 – 24). Текстът на предложението, съставен от самия посланик Дюбайе, включва също така подновяване на капитулациите с всичките им права и привилегии за французите, свобода на корабоплаването за френските търговски и военни кораби във „всички османски морета“ (Clément-Simon 1904: 13).

Още първите изследователи на този договор отбелязват, че за пръв път Франция отива толкова далеч в отношенията си с Портата (Clément-Simon 1904: 13), но изисканото от османците разрешение за плаване на търговските и дори военни френски кораби в османски води би дало огромно преимущество на Франция, която очаква да засили присъствието си в Средиземноморието чрез приятелство с Османската империя, съюз с Испания и влияние на Наполеон в Италия (Frémeaux 1989: 23).

Дюбайе обаче променя намерението си относно подписването на въпросния съюз, тъй като на 17 ноември 1796 г. умира Екатерина II, а очакванията на французите са ней-

ният наследник Павел I (1796 – 1801 г.) да води по-благосклонна към Франция политика. Така Директорията започва да разработва новата си стратегия спрямо Югоизточна Европа. Подобно на Хабсбургите, които след Свищовския мир започват да избягват директен военен сблъсък с Османската империя, а вместо това да подкрепят националноосвободителните движения на балканските народи, от 1797 г. французите предприемат усилена пропаганда сред подвластните на Портата гърци. Тази тяхна дейност е подробно анализирана от Пламен Митев, според когото целта ѝ е да подбуди „патриотизма и революционното настроение на гръцкото население от Архипелага“ (Митев 1988: 49 – 58), а методите включват разпространяване на слухове за поискана от френския посланик независимост за Морея, Крит и Кипър.

Всъщност според договора от Кампо-Формио от октомври 1797 г. между Франция и Хабсбургската монархия, Френската република присъединява Йонийските острови (Корфу, Кефалония, Св. Мавър, Зант, Итака и др.) и Анкона и става съсед на Османската империя. Именно въпросът за тези територии става и препъни-камъкът във френско-руските отношения. Оказва се, че Републиката грешно е преценила намеренията на Павел I, който се намесва с флот в защита на османците и на собствените си интереси в Йонийските острови и Малта (Рязановски 2008: 237). Тук може да се отвори и една скоба, за да се вмъкне любопитен факт, разгледан от Пламен Митев, свързан с френската пропаганда в Букурещ и Яш, където са организирани митинги по повод присъединяването на Йонийските острови от Франция. По време на церемонията гърците от Архипелага са посветени във френско гражданство (Митев 1988: 15). Това събитие е част от новата политика на Директорията, която от 1798 г. започва да обръща много сериозно внимание на потенциалните вътрешни противници на Портата. Освен

⁸ Note, f. 53 – 56, Correspondance consulaire, Tome 74, Constantinople 1795 – 1802, ААЕ.

подвластното гръцко население, тя разработва политика и по отношение на отцепниците, като по всяка вероятност Директорията има пръст в похода срещу Видин (1797 – 1799 г.), по-конкретно по време на неговата обсада от 1798 г. (Мутафчиева 1993: 198). На френския дипломат Пиер Рюфен (1742 – 1824 г.) хрумва идеята, че отцепникът може да бъде подпомогнат от французите като евентуален претендент за османския престол, който да се отблагодари на своите благодетели с предоставяне на територии – Египет, Кипър и Родос. След обявяването на войната Рюфен настоява Директорията да изпрати военна помощ във вид на финансови средства на отцепника във Видин, които да му помогнат да събере и заплати войска, която да му помогне в усилията срещу Портата (30 000 000 франка) (Мутафчиева 1993: 199). За разлика от Пазвантоглу Али Тепеделенли се чувства застрашен от войната между Франция и Русия в Адриатическо море и предпочита да балансира между двете сили (Мутафчиева 1993: 199).

Политиката спрямо подвластното население и отцепниците е добре разработена от Франция в предходните десетилетия по отношение на Хабсбургската монархия и унгарските въстаници. В случая с Османската империя е видно едно повтаряне на този модел с цел да се осигурят вътрешни съюзници на евентуални антиосмански френски действия. Назрява моментът, в който френските планове от XVII в. за откъсване на някои територии от държавата на султана, ще потърсят практическа реализация. Център на тези интереси според дипломатическата традиция на Франция е Египет⁹.

Французите този път преценяват добре отслабените османци. Когато походът на Наполеон в Египет започва през май 1798 г., на султан Селим III са необходими няколко ме-

сеца, за да обяви война – това става чак през септември същата година. Една от причините за това забавяне е „гражданската война“ между централната османска власт и видинския отцепник Пазвантоглу (Мутафчиева 1993: 197). Тогава за втори път в Османската империя е изпратен Декорш Сен-Кроа, който трябва да убеди султана, че предприетите от Франция действия са насочени срещу Мамелюците и англичаните в Египет, а не са директна заплаха за султана. Явно дипломатът се справя с тази задача, тъй като османският отговор се забавя (Allonville et al. 1832: 269). За сметка на това обаче, заплахата, надвиснала над османците отвън и отвътре, привлича вниманието на останалите велики сили и Османската империя сключва с Русия и Англия договор срещу Наполеон, който е първият европейско-османски съюзен договор, който реално влиза в сила (Първев 1997: 275).

Този договор изцяло насочва руската политика по Източния въпрос към съхраняване на целостта на Османската държава. Ясно е, че това противоречи на традицията в руската външна политика, но в случай необходимостта от използването на султана като съюзник против Франция надделява¹⁰. През следващите години влиянието на Русия в османския двор силно нараства, като дори руският посланик започва да заседава в Дивана (Мутафчиева 1993: 201). Освен това руснаците участват в обсадата на Видин и при потушаване на гръцките революционни намерения. Междувременно Пазвантоглу се мъчи да спечели покровителството на Франция, като през 1801 г. изпраща двама свои агенти – Недялко Попович и Полисой Кондон – в Париж. Въпреки привлекателните предложения на отцепника (Мутафчиева 1993: 265 – 266), Франция избира да възстанови мира със Селим III. През септември 1800 г. новият френски посланик в Константинопол – генерал Орас Франсоа

⁹ Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX в., Москва 1978, 34.

¹⁰ Восточный вопрос во внешней политике России, 55.

Бастиен Себастиани де ла Порта (1771 – 1851 г.) – получава инструкции да предприеме дипломатически действия, за да подготви сключването на мира с Портата. Франция се отказва от Египет и Йонийските острови, които стават Република на седемте съединени острова. Посредник на мира е Русия.

Мирният договор благоприятства сближаването между Наполеон и Павел I, като двамата владетели обмислят френско нападение над Индия през Грузия, която е отправила искане към Павел за присъединяване към Руската империя. Сред съвместните им планове е и проект за поделяне на османските територии: Проливите – за Русия, Египет – за Франция (Frémeaux 1989: 23). Тези намерения са провалени, тъй като на 8 март 1801 г. британски корпус акостира в Египет, а на 23 март Павел I е убит. Наполеон обаче не се отказва от идеята за сключване на съюз с Русия и отправя предложение за това към Александър I (1801 – 1825 г.) още при възкачването му на престола на 24 март 1801 г.¹¹, а на 8 август 1802 г. Наполеон произнася пред един от министрите на руския император: *Няма ли в държавата на император Александър някой определен наследник на константинополския трон?* (Djuvara 1914: 345)

Паралелно с тези „преговори“ между Франция и Русия, се наблюдават и антируски действия от страна на Наполеон, който обещава на Портата да ѝ помогне да си върне полуостров Крим и други територии, преминали под руска власт. От Селим се очаква да затвори проливите си за руски кораби и да прехвърли тази привилегия на френските (Садулов 2000: 207).

За пореден път обаче интересите на двете сили се сблъскват в Югоизточна Европа, където в началото на 1804 г. французите разпространяват манифести, в които

¹¹ Френско-руският договор е сключен на 29 септември/8 октомври 1801.

призовават гърците да се присъединят към Франция (Митев 1988: 17), а същевременно Александър I решава да подкрепи сръбското въстание (Frémeaux 1989: 25). Интересът към подвластните на Портата балкански народи допринася за недоверието между Франция и Русия, а последната се включва в Третата коалиция срещу Наполеон, веднага след провъзгласяването му за император на 18 май 1804 г. Този път и Портата е част от обединението, в което влизат Русия, Хабсбургска монархия, Швеция, Англия, Прусия, Османска империя и кралство Неапол. На 2 декември 1805 г. европейската коалиция е сразена при Аустерлиц, след което единствено Великобритания и Русия продължават войната срещу Наполеон, а в парижките канцеларии се раждат два проекта за разделяне на Османската империя. Автор на първия от тях е външният министър Шарл Морис дьо Талейран (1754 – 1838 г.), а на втория – самият Наполеон.

Според проекта на Талейран Франция трябва да предложи на хабсбургския владетел отбранителен съюз срещу Русия, а усилията на Виена да бъдат насочени към Влахия, Молдавия, включително Бесарабия чак до бреговете на Черно море и териториите между Дунав и Стара планина с цел да се препречи пътя на Русия на юг. Освен това по този начин може да бъде постигнато трайно противопоставяне на двете сили една на друга: *След като [Хабсбургската монархия] придобие Влахия и Молдавия, руснаците, които сега са нейни съюзници, ще станат нейни съперници и естествени врагове.* (Djuvara 1914: 338)

От своя страна Наполеон продължава да настоява за съюз с Русия и отслабване на Хабсбургите, но тъй като Френско-руската война е в разгара си, на Наполеон се налага да прибегне до своята дипломатия и да подтикне Портата към война с Русия. Тя започва на 27 декември 1806 г., няколко месеца, след като през юли 1806 г. Франция и Русия се спо-

разумяват за запазване целостта на Османската империя.

В Югоизточна Европа дипломатията на Наполеон се завръща към вече разработени похвати и през 1806 г. изфабрикува антируски пропагандни слухове, които разпространява по време на сръбското въстание с цел да внуши страх от руската армия и да противодейства на евентуалното обединение на силите на въстаниците с тези на руската армия (Митев 1988: 18). За сметка на това обаче руската подкрепа за въстаниците е използвана до голяма степен от Себастиани, за да убеди османците да обявят война на Русия.

Англия заема страната на Русия и през януари 1807 г. оправя ултиматум към Портата да възстанови съюза си с Англия, да отзове френския посланик от Константинопол, да скъса отношенията си с Франция, да предаде на Англия Дарданелските крепости и намиращите се там оръдия, а в Дунавските княжества да се установи руска власт. Портата отхвърля тези искания, при което английско-османските отношения са прекъснати (Садулов 2000: 209). През февруари 1807 г. английски кораб навлиза в Мраморно море и застрашават османската столица. Отправени са нови ултиматуми – османският флот да се предаде на английския, а англичаните на получат право да контролират движението през Проливите.

Събитията през следващата 1807 г. се развиват в голяма степен в полза постигане на желанието от Наполеон съюз и в ущърб на Портата. Разбира се, с Конвенцията от Бартенщайн, чрез която на 26 април 1807 г. Наполеон се съюзява с Прусия, целостта на Османската империя е гарантирана, но договорот между Франция и Персия от Финкенщайн (4 май 1807 г.) поражда известни притеснения у османското правителство. Още повече че на 21 юни 1807 г. Франция и Русия постигат примирие, допълнено от преговори, проведени на лична среща между двамата императори на р. Неман на 25 юни 1807 г.

Представителят на Прусия предлага Русия да вземе Дунавските княжества, част от българските територии, Румелия и Проливите; Хабсбургите – Далмация, Босна и Сърбия; Франция – Континенталните гръцки територии и островите; Полша да се възроди под скиптъра на краля на Саксония, който от своя страна да отстъпи териториите си на Прусия (Djuvara 1914: 347).

Освен мирния договор на 7 юли 1807 г. са подписани и два други документа за настъпателен и отбранителен съюз между Франция и Русия, според които двете страни се задължават да действат съвместно както по суша, така и по море във всяка война, която всяка от двете сили води с друга европейска сила. Руският владетел се задължава да сключи примирие с Портата и да изведе войските си от Дунавските княжества, а мирът да се сключи с посредничеството на Франция. Освен това Русия трябва да се откаже от претенции за Корфу и Йонийските острови, включително се предвиждат съвместни руско-френски действия срещу Османската империя, ако тя не приеме френското посредничество.

Договорът в Тилзит представлява на практика споразумение между Наполеон и Александър относно подялбата на османската държава – Русия трябва да получи Бесарабия, Молдавия, Влахия и териториите между Дунав и Стара планина; Франция – Далмация, Тесалия, Морея и Крит; Хабсбургите ще владеят Босна и част от сръбските територии, а на султана ще остане Тракия с Константинопол (Иречек 1978: 542). Основните дискусии се завъртат около Константинопол – град, който всеки владетел желае за себе си.

На 20 февруари 1807 г. неочаквано пред Цариград се появява английски флот, но бомбардировка така и не започва. Скоро след това османският флот е унищожен от руснаците при Тенедос. Тези събития довеждат до избухването на бунта на еничарите против султана реформатор и на 31 май 1807 г. Селим III

е свален, а на престола се възкачва Мустафа IV (Иречек 1978: 542).

На 7 септември 1807 г. Себастиани получава депеша от френския министър на външните работи, в която се казва: *Но ако Портата склучи мир с Англия, и ако по някакъв начин скъса отношенията си с Франция, считайте я за загубена. Императорът вече ще приеме проекта, представен след Тилзит за разделяне на провинциите ѝ и политическото ѝ съществуване ще е приключило до края на годината.* (Djuvara 1914: 348 – 349).

В крайна сметка намеренията на Наполеон да унищожи Османската империя не се осъществяват, тъй като нито той, нито Александър I желаят да се впускат в сериозна война на Балканите. Може да се каже, че Портата няма сериозен привърженик сред европейските сили в този период и единственото, което я спасява от унищожението, е това, че остава в периферията, дори, по думите на Мутафчиева, изолирана от международната политика (Мутафчиева 1993: 358).

От така разгледаните френско-османски отношения от времето на управлението на султан Селим III 1789 – 1807 г. е видно, че докато в началото на периода Портата участва в тези отношения като активна страна (на нея са предлагани политически съюзи (1792 г. и 1796 г.) или сама тя в някои случаи поема инициативата на двустранните контакти (например, като ги прекъсва през 1793 г.), то от след Френско-османската война (1798 – 1802 г.) думата на султана започва да има все по-малка стойност за международните отношения и държавата му и нейните територии се превръщат в обикновен обект на европейската дипломатия и разменна монета при международните преговори. По такъв начин именно султанът, който желае най-силно да въведе европейските практики на различни равнища в Османската империя – от създаването на постоянни дипломатически представителства в европейските столици до вътрешните

реформаторски усилия – довежда страната до международна изолация.

***

Втора част¹²

Периодът 1787 – 1812 г. е изпълнен със събития, белязани от бързо развиващите се отношения на Стария континент и довели до значими промени не само в позициите на основните европейски сили тогава, но и на картата на Европа. Личните амбиции на владетелите и техните проекти за подялбата на стратегически региони с политическо и икономическо значение, довежда до директен и индиректен сблъсък между Франция, Русия и Османската империя в три свързани по между си войни. Войните са не само за политическо надмощие и водеща роля при определяне съдбата на континента, но също и за преразпределяне на територии предимно за сметка на Османската империя, която ще се превърне в „болния човек“ на Европа. „Гръцкият проект“ (Брикнер 1885: 394 – 399) на Екатерина Велика показва все по-голямата роля, която Русия ще играе в разрешаването на „Източния въпрос“ и ключовите региони, обект на руските имперски интереси. Правата получени по договора от Кючук Кайнарджа (Юзефович 1869: 24 – 41) дават на Русия възможността да увеличи своето вмешателство в делата на султана. В проектите на Екатерина II са предвидени компенсации за Австрия и нейния неотдавнашен съюзник Франция. Решено е, че към териториите подчинени на Луи XVI да бъдат присъединени тези на Египет и Сирия. Всъщност тази идея не е чужда на Франция, като още 1770 г. граф Сен-При, пълномощен министър на Франция в Константинопол, заявява, че подялбата на Османската империя е неизбежна и в този случай Франция трябва вземе като свой дял Египет. Според М. С. Андерсън, тогава именно се поставя психологи-

¹² Автор на **Втора част** е Цветелина Цветкова.

ческата основа за похода на Наполеон в тези територии (Anderson 1966: 11).

Войната от 1787 – 1791 г. не довежда до мащабна реализация на тези планове, но води до реструктурирането на силите. И докато Русия, придобила излаз на Черно море, поставя началото на преобръщане на баланса на силите в Европа, същото се случва и с Франция, където Наполеон започва да пренарежда този баланс и с действията си да бъде първоизточник на парадокси в международните отношения. „Болният човек“ на Европа става част от основните обекти на тези парадоксални ситуации в отношенията между Русия и Франция чак до 1812 г., когато фокусът на събитията се измества от Близкия Изток изцяло в Централна и Западна Европа.

Избухването на Френската революция слага край на „просветения абсолютизъм“ на Екатерина II и води до провеждането от императрицата на реакционна вътрешна и външна политика. Тя става един от инициаторите на Първата антифренска коалиция и установяването на принципа на легитимизма, защото отслабването и премахването на монархическата власт във Франция създава опасност от разпространението на тези тенденции и в други страни. Екатерина Велика, която по време на своето управление затвърждава неограничената самодържавна власт на монарха, не би допуснала и най-малката им проява на руска почва. Мерките, които взема са бързи и крайни – Русия се отказва от всички сключени договори с Франция и издава указ за напускането на тази страна от всички руски поданици и завръщането им в родината (1790 г.). Забранени са произведенията на френските просветители и е засилена цензурата. Следва късане на дипломатическите отношения с Франция и спирането на вноса на френски стоки (1792 г.). Русия сключва договор за взаимна помощ с Великобритания (1793 г.), който се явява прелюдия на контра-революционния съюз с присъединяването на

Хабсбургската империя (1795 г.). Пред съюзниците Екатерина II се ангажира със затваряне на пристанищата за френски съдове, както и създаване на трудности при френската търговия с неутрални държави. Преди смъртта си императрицата дава заповед за подготовката на 60 хил. експедиционен корпус, който да се изпрати срещу Франция.

В същото време не остават на заден план и плановете за утвърждаване на Русия в Кавказкия регион, който се е превърнал в ключов за по-нататъшната политика на империята в Близкия Изток. През 1796 г. се подготвя и започва Персийският поход, начело с граф Валериан Зубов, което несъмнено оказва влияние и на случващото се в Европа. От предписания към Зубов става ясно, че Екатерина II иска да обедини всички християни в Закавказието под своята власт, като присъедини към Грузия Гянджинското и Ереванско ханство, възстанови Армения и по този начин, унищожавайки силите на Ага Мохамед Хан, да си осигури значително влияние в турските и персийски дела (Дубровин 1886: 83 – 84). Т.е. идеята за създаване на християнска държава, която да е под контрола на Русия и да бъде верен съюзник в борбата с руските противници на Кавказ е актуализирана и ще продължава да бъде актуална дори при наследника на Екатерина II – Павел, които иначе се стреми да провежда коренно противоположна политика на Кавказ. Според хипотезата на А. В. Шишов обаче има основания да се счита, че Персийският поход на граф Зубов е в тясна връзка с „Гръцкия проект“ на Екатерина II и според неговите замисли след победата над Персия, руската войска трябва да нападне Османската империя през Анадола и оттам да обсади и превземе столицата Константинопол (Шишов 2006: 313). Именно заплахата от разрастването на руската мощ и влияние са стимулт, който за известно време (до Египетския поход през 1798 г.) води до сближение между Османската империя и Франция.

Възкачването на престола на Павел I предизвиква временен поврат във външната политика на Русия, тъй като новият император прокламира желанието на империята за мир и отказ от воденето на повече военни действия. Обявено е „пълно дистанциране от всякакво желание за завоевание и готовността на Павел да съхрани мира и доброто разбирателство с всички държави, отказвайки се в нататъшното бъдеще от всякакви военни предприятия“. (Шильдер 1901: 339; Muriel 1979: 60 – 74). Както съвсем скоро става ясно обаче тази тактика се оказва по-скоро насочена спрямо кавказките съседи на Русия и е породена от необходимостта да се пренасочат военните сили на Балканския и Европейския фронт в борбата с Наполеонова Франция. Отношението на Павел към последната, въпреки краткото му управление, претърпява бърз обрат. Така първоначално през 1798 г. императорът присъединява страната си към Втората антифренска коалиция като резултат от започналата още след мира от Кампоформио тенденция към сближаване между Османската империя, Русия и Великобритания, а финален тласък за сключването и подписването на договора за съюза е нахлуването на френските войски през юли 1798 г. в Египет. Русия се оказва в неочаквано сътрудничество и помощ на Османската империя, което е затвърдено и с договор от 3 януари 1799 г., а на 5 януари към него се присъединява Великобритания. Освен обещаната военна помощ срещу Франция, Османската империя в секретна клауза прави безпрецедентна отстъпка на Русия, а именно преминаването на военни кораби през Проливите за периода на военните действия и че единствено османски и руски военни кораби могат да навлизат в Черно море. Договорът е сключен за 8 г. и гарантира целостта на владенията на Османската империя (Горяинов 1907: 3). Успешните действия на адмирал Ф. Ф. Ушаков в Адриатика и тези на ген. А. В. Суворов в Италия обаче не водят до запаз-

ването на коалицията. Напротив, отношенията най-вече между Русия и Великобритания се влошават също толкова бързо, колкото се е изградил и съюзът между тях, за да доведе до преориентацията на Павел към съюз с Наполеон. В двора на руския император започва да надделява мнението, че интересите на Русия се намират в Близкия изток, а не в походи в Западна Европа. Гласност на това мнение дава граф Ф. В. Ростопчин, който през 1799 г. е главен съветник на Павел I по външнополитическите въпроси. През септември 1800 г. той предава записка на императора, която е одобрена и която води до поврат във външната политика на Русия. В нея графът предлага подялба на Османската империя в сътрудничество с Франция, като Хабсбургската империя ще бъде компенсирана с анексия на Босна, Сърбия и Влахия, а Прусия – с територии в Северна Германия. За Русия са предвидени „Румъния, България и Молдавия, а с времето гърците и сами ще дойдат под руския скиптер“ (Шильдер 1901: 413 – 414). Така, след като са задоволени териториалните амбиции на европейските сили това ще спомогне за тяхното обединение срещу Великобритания. Наполеон, който изключително добре се ориентира в политическите промени в Европа, започва също да търси сближението с Русия, за да се сдобие със силен съюзник срещу англичаните. В резултат през февруари 1801 г. руският специален посланик С. А. Количев пристига в Париж, упълномощен да проведе преговори за сключването на мир и съюз с Франция.

Във връзка с френско-руското сближение в периода 1800 – 1801 г. е разработен и планът за т.нар. Индийски поход. В историографията обаче има сериозни съмнения дали Наполеон е предложил този план на Павел или обратно и дали изобщо руският император, преследвайки и лични цели, е смятал да действа съвместно с първия консул. Съмнението, че планът е разработен от Наполеон

през 1800 г. се обосновава с факта, че едва през февруари 1801 г. той се заема с проучването на Средна Азия. Също така в плана за Индийския поход има подробна описателна информация за руските територии, през които се предполага, че ще премине френската войска. Според В. Безотосни, не е възможно французин да е разполагал с такава информация и да е запознат в такива подробности с руската география. Въпросите, зададени към плана с цел неговото доизясняване, са сякаш зададени по-скоро от руска страна. Също така, в първата кореспонденция между Павел и Наполеон през декември 1800 г. не се говори нищо за поход (Безотосный 2008). Разбира се, не може да се отрече фактът, че първия консул е имал такива намерения, тъй като превземането на Египет се разглежда като стратегическо, защото по този начин се прекъсват британските пътища към Индия. Идеята е след като се превземе Египет през Суец да се изпратят френски войски – 15 хил. армия до р. Инд, където да се съединят с Типу Султан – противник на англичаните (Anderson 1966: 28).

Във връзка с второто предположение, че Павел е щял да действа сам, като аргумент идват силно изострените отношенията между Русия и Великобритания през 1801 г., заради окупацията на Малта,¹³ (както се случва и с Франция около 3 г. по-рано), заради неуспешния съвместен поход в Холандия, секвестрирането на 300 английски кораба в Русия и забраната на английски стоки. В същото време британският флот е навлязъл в Балтийско море и е готов да атакува. Към този момент обаче, въпреки че са започнали преговори с Франция, се предполага, че Павел не очаква реална помощ, тъй като все още няма никакъв

договор. Тогава се смята, че руският император решава да удари Великобритания в Индия. Има предположения дори, че желанието Павел да присъедини Грузия към Русия е свързано именно с тези планове (Muriel 1979: 70; Шильдер 1901: 417 – 420). На 12 януари 1801 г. Павел издава рескрипт до атамана на донските казаци Василий Орлов със заповед да намери път към Индия през Средна Азия, тъй като руските карти са само до Хива и Аму-Даря. През февруари 22 хил. казаци са изпратени на поход в Индия, но новият император Александър I ги отзовава през март (Безотосный 2008).

С възкачването на Александър I на престола, не само походът е прекратен, но настъпват нови също толкова динамични промени във външната политика на Русия, които постепенно водят до неизбежния сблъсък между Франция и Русия, като по-специфична характеристика на периода 1801 – 1812 г. е, че всяко решение на руския император в Европа се отразява почти светкавично на отношенията му с двата основни опонента в Кавказ – Османската империя и Персия. Така мирният договор с Наполеон през 1801 г. (Фридрих-Фромгольд 1902: 259 – 271) не води, въпреки надеждата на първия консул, до получаването на силна подкрепа от Русия срещу Великобритания, а неразбирателството между двете страни довежда до включването на Русия в Третата антифренска коалиция. Това решение на Александър I слага край на т.нар. „политика на свободните ръце“ (1801 – 1804 г.), която цели максимална дистанцираност на Русия от европейските политически борби, като избягвайки политическите съюзи, империята трябва да разшири търговските (Игнатъев и др. 1992: 105). В резултат, френската дипломатия започва усилена пропаганда в Константинопол, за да предизвика влошаване на отношенията между двете държави. Особено деен в тази насока е френският посланик генерал Орас Франсоа Бастиен

¹³ Павел I е велик магистър на остров Малта от 1798 г. и поема покровителството над него. Вж.: ПСЗРИ. Первое собрание, Т. 24 (1830), №17708; Т. 25 (1830), № 18766; Леонид Шепелев. Титулы, мундиры, ордена в Российской империи. Москва: Наука, 1991.

Себастиани де ла Порта, което не остава незабелязано от руснаците¹⁴.

Политиката на Александър I и неговият „Негласен комитет“ по отношение на Османската империя се различава значително от тази на Екатерина II и Павел, като в основата и е отказът от подялбата на османските територии, тъй като се предполага, че в противен случай Русия би се сдобила със силен съсед, визирайки Франция. Затова Руската империя се обявява за запазване на целостта на Османската империя и помощ при евентуално френско нападение над нея. Със сигурност за Петербург, слабостта на Високата порта е много по-изгодна с оглед не само на запазването на влиянието, което Русия има върху християнските народи, но и на развитието на търговията и икономиката в Черноморския басейн (Anderson 1970: 23 – 25; Anderson 1966: 33).

В същото време обаче Руската империя засилва своите позиции на Кавказ и Балканите¹⁵, което предизвиква страхове в Константинопол и определено не съдейства в полза на трайно сътрудничество в създадената антифренска коалиция. Все пак през септември 1805 г. опит е направен с подновяване на руско-османския договор от 1799 г. Новите договорености са почти същите като старите, а именно свободно преминаване на руски военни кораби през Проливите във военно време, Черно море остава закрито за чужди военни кораби и охраната му е споделена от Русия и Османската империя, а също и взаимна военна помощ при нападение от трета страна

¹⁴ АКАК. Т. 2 (1868), № 5, 9; № 1799, 874; № 1803 и 1804, 882 – 883; № 1809, 885 – 886; № 1881, 915; № 2040, 1033; № 2047, 1042 – 1043. За дейността на френски емисари на Кавказ вж. още: АКАК. Т. 2 (1868), № 922, 471; № 1788, 866.

¹⁵ По-конкретно става въпрос за присъединяването на Картли-Кахетиското царство или както е прието в историографията – Грузия (1801/2), Имеретия (1804), създаването на федерация в Дагестан (1802), силните позиции на Йонийските острови, подкрепа за Сръбското въстание (1804 – 1813).

(Стрельцов 1915: 31 – 32; Anderson 1966: 35; Anderson 1970: 25 – 26; Горяинов 1907: 3 – 8). Договорът обаче никога не влиза в сила, тъй като султанът отказва да го ратифицира, повлиян от неуспешната за антифренската коалиция „Битка на тримата императори“ в края на 1805 г., която води до намаляването на авторитета на съюзниците пред османския владетел. Надявайки се да получи помощ от Франция през Далмация срещу сърбите, Селим III признава Наполеон за император и насочва своята политика на противопоставяне срещу Русия. Затова спомагат и уверенията на Себастиани в средата на 1806 г., че Османската империя има реален шанс да си върне Крим при успешна съвместна война срещу Руската империя (Aksan 2007: 242; Anderson 1966: 36).

Подобна е и тактиката в Персия, която Наполеон също включва в плановете си за създаване на съюз срещу Русия (Anderson 1966: 36). Възползвайки се от факта, че Великобритания не оказва военна помощ на Фетх-Али шах в започналата през 1804 г. Руско-персийска война (англичаните от 1805 г. са в коалиция с руснаците – б.а.), френският император успява да постигне търсеното сближение с персийския владетел и да сключи договор за отбранителен и настъпателен съюз през 1807 г. Както пише Шостакович, по този начин Наполеон решава две задачи: 1) през иранска територия да нанесе удар на англичаните в Индия; 2) да отслаби своя втори противник Русия (Шостакович 1960: 14 – 16).

Не закъснява и резултатът от френската дипломатическа дейност в османската столица и така с началото на Руско-османската война през 1806 г. Руската империя се оказва принудена да води сражения на три фронта. Всъщност, въпреки всички политически комбинации и промяна в договореностите, Петербург е перманентно във война било то срещу Франция и нейни съюзници или срещу Великобритания и нейни съюзници. До-

говорът в Тилзит (7 юли 1807 г.) не променя тази ситуация, а я задълбочава, защото краят на войната с Франция не означава край на тази с Османската империя и Персия, а като допълнение води до още две – с Швеция и Великобритания. Последствия има обаче и за противниците на Русия. В резултат от договореностите в Тилзит, отношенията между Франция и Османската империя претърпяват крах и това е една от причините Селим III да изгуби престола си. Профренската му политика търпи тотален провал, тъй като става ясно, че няма да получи помощ във войната си с Русия, както е било обещавано. Персия също променя своето „благожелателно отношение“ към французите и това открива път към възстановяването и засилването на английското политическо влияние.

Както беше отбелязано, договореностите между Александър I и Наполеон в Тилзит предвиждат подялба на Османската империя, което е отстъпление от политиката на руския император. Спорно е обаче дали отстъпките, които прави той и постигнатото съгласие всъщност са добре прикрит ход за изчакване на подходящия момент, в който Бонапарт ще бъде окончателно победен. Според А. Сахаров, след Аустерлиц Наполеон „станал смъртен враг“, и „от 1805 г. той (Александър I – б.а.) целенасочено и упорито върви към неговото унищожение (на Наполеон – б.а.)“, а новите поражения, които Русия търпи, Тилзит, Ерфурт, пожарът в Москва, европейския поход на руската армия са само част от препятствията към постигането на тази цел (Сахаров 1998). Цитираният автор смята, че Александър I успява да заблуди Наполеон, възползвайки се от неговата слаба черта в характера – тщеславието, за да спечели време, което самият руски император заявява в писма към сестра си и към пруския крал. Според А. Керсновски обаче впечатлението на Александър I от Наполеон е толкова силно, че той попада под негово влияние, както и политиката на стра-

ната, необмислено присъединявайки се към Континенталната блокада (Керсновский 1992: 196). Един от биографите на Александър I – М. Богданович, също е по-склонен да смята, че Наполеон успява да „заплени“ и „очарова“ руския император, като ласкае последния и прави съществени отстъпки, за да реализира собствените си планове (Богданович 1869: 298 – 299). Каквато и да е истината обаче факт е, че в този момент Русия няма много възможности за действие след неуспеха на поредната антифренска коалиция.

Макар и привидно френско-руският договор да изглежда максимално отговарящ на желанията на двамата императори, в основата си той залага бъдещите противоречия между съюзниците. Една от причините е съществуването на Варшавското херцогство, което се оказва средство за натиск над страните, поделили полската държава, т.е. вкл. Русия. През ноември и декември 1807 г. Наполеон дори предлага на Александър I да получи Княжествата, а в замяна Силезия да остане окупирана от Франция, а не да се даде на Прусия, както е решено по договора в Тилзит. Но Александър I се страхува, че Наполеон всъщност иска да присъедини Силезия към Варшавското херцогство и затова не се съгласява.

При срещата в Ерфурт (27 септември – 14 октомври 1808 г.) е започнало вече да зрее недоволство у Александър, който е разочарован от липсата на достатъчно действия от френска страна да изпълни обещанията си от Тилзит по отношение на Османската империя и от блокадата, която се отразява зле на руската икономика. Новите постигнати договорености показват, че идеята за подялба на Османската империя е изоставена от Наполеон, тъй като са гарантирани всичките ѝ владения без Дунавските княжества. Русия може да ги присъедини, но в резултат от преговори с Високата порта. Ако в резултат от успешни действия тези територии бъдат присъединени и Хабсбургската империя нападне заради

това Руската империя, Франция се задължава да ѝ окаже военна помощ. От своя страна Петербург също трябва да подпомогне военно Париж, ако австрийците нападнат френските територии. Определено Наполеон иска да подsigури тила си, за да довърши войната в Испания.

Що се отнася до Балканите обаче се смята, че Наполеон няма никакъв конкретен план за тях и че той не се стреми към нищо конкретно, а изчаква момента, в който ще е в изгодна позиция да диктува условията при преговорите с Русия (това ще се случи, ако сключи договор с Великобритания). Още повече, Босна и Албания, които се предполага, че Франция ще получи при подялбата на Османската империя според Тилзит, не са нито лесни за овладяване, нито за запазване като териториална придобивка. Друго опасение е, че от евентуална подялба Великобритания и Хабсбургската империя ще спечелят най-много. Едно е сигурно – Наполеон не иска Константинопол и Проливите да бъдат под руска власт, тъй като за него те са ключ към световна сила (както сам вярва) (Anderson: 1966: 42; Hale 2000: 22).

Вероятно доказателство за липсата на доверие на Наполеон към Русия се появява по време на преговорите за Индийския поход от февруари 1808 г., когато отново се повдига въпросът за подялба на Османската империя. Тогава Наполеон предлага на Александър I Хабсбургската империя да се разшири териториално до Егейско море и да се превърне в своеобразна буферна държава между новопридобитите владения на Франция и Русия на Балканите. Всъщност Наполеон изоставя идеята за Индийския поход, защото тя е била само за сплашване на Великобритания и той не иска заради това да допусне руска доминация в Проливите. Проблемите в Испания също го отклоняват (Anderson 1966: 43).

За известен период от време (август 1807 – март 1809 г.) е сключено примирие

между Османската империя и Русия. Първата преживява сериозна вътрешна криза, свързана със смяна на султаните и еничарски бунтове. След Селим III на власт за кратко е Мустафа IV, заменен от Махмуд II, който възстановява военните действия. Султанът е започнал политика на сближение с Великобритания, което личи и от сключения Дарданелски договор (Горяинов 1907: 16 – 19). Според него Проливите се обявяват за закрити за чуждестранни военни кораби – клауза, която е в ущърб на Русия. Възстановени са търговските отношения с Великобритания, което е нарушаване на Континенталната блокада от страна на султана. Както отбелязва У. Хейл „Османската империя се измъква с малки загуби и използва взаимното противопоставяне на Европейските сили, за да сключи изгодни съюзи.“ (Hale 2000: 23). Поредният „изгоден съюз“ дава увереност на Махмуд II да държи на своите позиции и при преговорите с Русия не отстъпва пред руските териториалните претенции, а именно границата да минава по река Дунав. Султанските пратеници настояват за граница по Днестър. Именно поради това преговорите през 1809 г. и първата половина на 1811 г. претърпяват провал. Времето обаче притиска руската дипломация, тъй като през втория период на Руско-османската война отношенията с Франция се влошават.

Недоволството в Русия срещу Континенталната блокада нараства и тя се спазва само привидно. Това от своя страна води до недоволството на Наполеон, който през 1811 г. напада и окупира Олденбургското херцогство. В отговор Русия въвежда митническа тарифа, неизгодна за френските стоки. Освен това част от руските войски са прехвърлени на запад, за да се подсилят западната граница на страната. В този момент ролята на Османската империя става ключова в отношенията между Руската империя и Франция. Наполеон има нови планове, в които предвижда османската армия да нахлуе в терито-

риите на днешните Украйна и Беларус и там да удари фланга на руската армия. Френският император обещава на султана възстановяване на османските позиции в Задкавказието, връщането на Крим и Причерноморските територии. За Русия се превръща в изключително важна цел не само да приключи войната, но и да не позволи Османската империя да се съюзи с Франция. Поради това руският император е готов на отстъпки, които идват след успешната атака на ген. Кутузов над Русе, Тутракан и Силистра през октомври 1811 г. и принуждават османските части да отстъпят. При започналите нови преговори, за да се ускори тяхното приключване с оглед на настъпващата война с Франция, преговарящият ген. Кутузов дори предприема една хитрост, с която да убеди османските пратеници да бъдат по-отстъпчиви и да не забавят преговорния процес. Той заявява, че мисията на намиращия се в момента при Александър I адютант на Наполеон граф Луи Мари дьо Нарбон-Лара (1755 – 1813) е да се постигне руско-френско споразумение, насочено срещу Османската империя (Кудрявцева 2012). Така през май 1812 г., само месец преди френското нападение над Русия, е сключен Букурещкият мирен договор (Юзефович 1869: 49 – 58), като главен политически победител е именно Петербург, който от една страна подsigурява безопасността на южните си територии, а от друга – Дунавската армия има възможност да се прехвърли на запад за усиление на войските, пазещи границата там. Османската империя не сключва съюз с Франция, като в същото време, за да се гарантира нейния неутралитет в предстоящата война са направени отстъпки в нейна полза, а именно – границата с Русия минава по р. Прут, а завладените по военен път пунктове на Кавказ са върнати на Портата. Това обаче в никакъв случай не може да се тълкува като загуба за Руската империя, която получава Бесарабия и запазва

всички придобивки на Кавказ, които са резултат от мирно присъединяване към империята.

Разривът с Франция през 1812 г. се оказва „неизбежен“ за Русия, както пише Александър I до Адам Чарторийски през април същата година¹⁶, поради споменатите по-горе причини и поради новите искания отправени от Наполеон, „които са несъвместими с достойнството на Русия“. Това са именно: Русия да прекрати всякакви търговски отношения с неутралните държави; да не се поставят никакви препятствия за внос на френски стоки на разкоша, които са забранени към момента на искането. Когато Наполеон пресича р. Неман през юни 1812 г., Русия е вече в процес на участие в сформиращата се Шеста антифренска коалиция, което ѝ гарантира не само помощ срещу обединените френско-пруско-австрийски сили, но и безопасността на северните ѝ граници. От своя страна руският народ получава силен тласък за единение около обща кауза, която ще остане в историята под названието Отечественна война – началото на края на Наполеоновата власт в Европа.

В своята книга Е. Латимер заявява, че Русия държи баланса на силите в ръцете си в почти всяка криза от модерната европейска история (Latimer 1895: 9). Както стана ясно обаче основен фактор за превръщането на политиката на баланс на силите в парадоксални междудържавни отношения между Франция, Русия и Османската империя, е борбата срещу Наполеон. Непоследователната му външна политика и съсредоточаването в собствените цели без готовност за реални отстъпки за съюзниците, създава постоянен антагонизъм и парадокси в политическите комбинации между водещите европейски сили. В тях мястото на Османската империя се определя от състоянието ѝ на „болен човек“ без

¹⁶ Письмо Александра I к Адаму Чарторийскому. 1 апреля 1812, Санкт-Петербург.

<http://www.museum.ru/museum/1812/library/Alexander/> (достъпно 25 октомври 2014).

реална възможност да се противопостави на чужди планове, в част от които страната става обект на териториални претенции. Поради изместването на баланса на силите от борбата за надмощие, последствията са значителни промени не само в Европа, но и в Близкия Изток в рамките само на няколко години. Изтощението от тази борба и страхът от нови мащабни военни действия се превръщат и в база за създаването на Виенската система, която цели да възстанови баланса на Стария континент.

***

В заключение, представеното проучване дава отговори на въпросите по какъв начин европейската политика се променя през посочения период и къде е мястото на Османската империя в настъпилите промени. Определяме дипломацията на трите страни в края на XVIII в. и началото на XIX в. като „политика на противоречие“, заради колебливите и често противоречиви решения на правителствата, които същевременно са в „противоречие“ и с традициите на международните отношения до този момент.

Френско-османско-руските отношения остават в плен на бързо променящата се международна среда и на стремежа да постигат на всяка цена определени цели, което води да постоянни парадоксални партньорства и липса на стратегия в дългосрочен план. В периода, в който Европа преминава през сериозна трансформация, външнополитическите ходове на трите страни са част от стремежа към преодоляване на създадения дисбаланс и адаптация към новите реалности. Резултатът от него обаче ще бъде международна изолация на Османската империя и включването на Франция и Русия във възстановяване на статуквото на европейския континент.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Безотосный 2008:** Виктор Безотосный. Наполеоновские планы Павла Петровича. Несостоявшийся геополитический проект века. – *Родина*, 7 (2008), 45 – 53. [Viktor Bezotosnyy. Napoleonovskiye plany Pavla Petrovicha. Nesostoyavshiysya geopoliticheskiy proyekt veka. – *Rodina*, 7 (2008), 45 – 53.] http://blackseafleet-21.com/news/22-11-2013_napoleonovskie-plany-pavla-petrovicha-nesostoyavshijsya-geopoliticheskij-proekt-veka (достъпен 26 февруари, 2014).
- Богданович 1869:** Модест Богданович. *История царствования императора Александра I и России в его время*. Том 2. Санкт-Петербург: Тип. Ф. Сущинского, 1869. [Modest Bogdanovich. *Istoriya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra I i Rossii v yego vremya*. Tom 2. Sankt-Peterburg: Tip. F. Sushchinskogo, 1869.]
- Брикнер 1885:** Александр Брикнер. *История Екатерины Второй*. Част 3. Внешняя политика. Санкт-Петербург: Издательство: Тип. А.С. Суворина, 1885. [Aleksandr Brinker. *Istoriya Yekateriny Vtoroy*. Chast 3. Vneshnyaya politika. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo: Tip. A.S. Suvorina, 1885.]
- Дубровин 1886:** Николай Дубровин. *История войны и владычества русских на Кавказе*. Том 3. Санкт-Петербург: Тип. Департамента Уделов, 1886. [Nikolay Dubrovin. *Istoriya voyny i vladychestva russkikh na Kavkaze*. T. 3, Sankt-Peterburg: Tip. Departamenta Udelov, 1886.]
- Горяинов 1907:** Сергей Горяинов. *Босфор и Дарданеллы. Исследование вопросов о проливах по дипломатической переписке, хранящейся в Государственном С.-Петербургском Главном Архивах*. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1907. [Sergey Goryainov. *Bosfor i Dardanelly. Issledovaniye voprosov o prolivakh po diplomaticheskoy perepiske, khraryash-cheysya v Gosudarstvennom S.-Peterburgskom Glavnom Arkhivakh*. Sankt-Peterburg: Tipografiya I. N. Skorokhodova, 1907.]
- Игнатъев, Рыбачёнок, Санин 1992:** Ред. Анатолий Игнатъев, Ирина Рыбачёнок, Геннадий Санин (ред.). *Российская дипломатия в портретах*. Москва: Международные отношения, 1992. [Anatoliy Ignat'yev, Irina Rybachyonok, Gennadiy Sanin (red.). *Rossiyskaya diplomatiya v portretakh*. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1992.]
- Иречек 1978:** Константин Иречек. *История на българите*. София: Наука и изкуство, 1978. [Konstantin Irechek. *Istoria na balgarite*. Sofia: Nauka i Izkustvo, 1978.]
- Кенеди 2011:** Пол Кенеди. *Възход и падение на великите сили: икономически промени и военни конфликти XV – XX век*. София: Военно-издателство, 2011. [Pol Kenedi. *Vazhod i padenie na velikite sili: ikonomicheski promeni i voenni konflikti XV – XX vek*. Sofia: Voenno-izdatelstvo, 2011.]
- Керсновский 1992:** Антон Керсновский. *История Русской армии*. Том 1. Москва: Голос, 1992. [Anton Kersnovskiy. *Istoriya Russkoy armii*. Tom 1. Moskva: Golos, 1992.]
- Кудрявцева 2012:** Елена Кудрявцева. *Бухарестский мир 1812 г. – прорыв России на Балканы* (2012). [Yelena Kudryavtseva, *Bukharestskiy mir 1812 g. – proryv Rossii na Balkany* (2012)] <http://portal.rusarchives.ru/publication/buharestsky-mir/foreword.shtml> (достъпно 22 ноември, 2019).
- Митев 1988:** Пламен Митев. Политическата активност на френските консулства в Букурещ и Яш в годините на Директорията и Империята – *Векове*, IV (1988), 19, 49 – 58. [Plamen Mitev. Politicheskata aktivnost na frenskite konsulstva v Bukuresht i Yash v godinite na Direktoriyata i Imperiyata – *Vekove*, IV (1988), 19, 49 – 58.]

- Мутафчиева 1993:** Вера Мутафчиева. *Кърджалийско време*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993. [Vera Mutafchieva. *Kardzhaliysko vreme*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite, 1993.]
Письмо Александра I к Адаму Чарторийскому. 1 апреля 1812. Санкт-Петербург. <http://www.museum.ru/museum/1812/library/Alexander/> (достъпен 25 октомври 2014).
- Първев 1994:** Иван Първев. Източният въпрос – определение и начало – *Минало*, I (1994), 27 – 28. [Ivan Parvev. *Iztochniyat varpos – opredelenie i nachalo – Minalo*, I (1994), 27 – 28.]
- Първев 1997:** Иван Първев. *Балканите между две империи. Хабсбургската монархия и Османската държава (1683 – 1739)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997. [Ivan Parvev. *Balkanite mezhdru dve imperii. Habsburgskata monarhia i Osmanskata darzhava (1683 – 1739)*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1997.]
- Рязяновски 2008:** Николай В. Рязяновски. *История на Русия*. София: Кама, 2008. [Nikolay V. Ryazanovskii. *Istoria na Rusia*. Sofia: Kamа, 2008.]
- Садулов 2000:** Ахмед Садулов. *История на Османската империя*. София: Фабер, 2000. [Ahmed Sadulov. *Istoria na Osman-skata imperia*. Sofia: Faber, 2000.]
- Сахаров 1998:** Андрей Сахаров. *Александр I*. Москва: Наука, 1998. http://rozamira.org/lib/names/a/alexander_I/alexander_I-sakharov.htm#_Тoc127452689 (достъпен 25 февруари, 2014).
- Стрельцов 1915:** Р. Стрельцов (ред.). *Россия, Царьград и проливы. Материалы и извлечения*. Петроград: Прометей, 1915. [R. Strel'tsov (red.). *Rossiya, Tsar'grad i prolivy. Materialy i izvlecheniya*. Petrograd: Prometeу, 1915.]
- Фридрих-Фромгольд 1902:** Мартенс Фридрих-Фромгольд. *Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. Том XIII. Трактаты с Францией. Санкт-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения, 1902. [Martens Fridrikh-Fromgol'd. *Sobraniye Traktatov i Konventsii, zaklyuchennykh Rossiyeу s inostrannymi derzhavami*. Tom XIII. Traktaty s Frantsiyeу. Sankt-Peterburg: Tipografiya Ministerstva Putey Soobshcheniya, 1902.]
- Шепелев 1991:** Леонид Шепелев. *Титулы, мундиры, ордена в Российской империи*. Москва: Наука, 1991. [Leonid Shepelev. *Tituly, mundiry, ordena v Rossiyskoy imperii*. Moskva: Nauka, 1991.]
- Шильдер 1901:** Николай Шильдер. *Император Павел Первый*. Санкт-Петербург: Тип. А.С. Суворина, 1901. [Nikolay Shil'der. *Imperator Pavel Pervyy*. Sankt-Peterburg: Tip. A.S. Suvorina, 1901.]
- Шишов 2006:** Алексей Шишов. *Тайны эпохи Екатерины II*. Москва: Вече, 2006. [Alekssey Shishov. *Tayny epokhi Yekateriny II*. Moskva: Veche, 2006.]
- Шостакович 1960:** Сергей Шостакович. *Дипломатическая деятельность А. С. Грибоедова*. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960. [Sergey Shostakovich. *Diplomaticheskaya deyatel'nost' A. S. Griboyedova*. Moskva: Izdatel'stvo sotsial'no-ekonomicheskoy literatury, 1960.]
- Юзефович 1869:** Т. Юзефович. *Договоры России с Востоком. Политические и торговые*. Санкт-Петербург: Тип. О.И. Бакста, 1869. [T. Yuzefovich. *Dogovory Rossii s Vostokom. Politicheskkiye i torgovyye*. Sankt-Peterburg: Tip. O. I. Baksta, 1869.]
- Aksan 2007:** Virginia Aksan. *Ottoman Wars 1700 – 1870: An Empire Besieged*. London: Routledge, 2007.
- Allonville et al. 1832:** Armand Francois d'Allonville et al. *Mémoires tirés des papiers d'un homme d'état sur les causes secrètes qui ont déterminé la politique des cabinets dans la guerre de la révolution ; depuis 1792 jusqu'en 1815*. Ponthieu: L.-G. Michaud, 1832.

Anderson 1966: Matthew Anderson. *The Eastern Question 1774 – 1923*. New York: St. Martin's Press, 1966.

Anderson 1970: Matthew Anderson. *The great powers and the Near East, 1774 – 1923*. London, Edward Arnold, 1970.

Clément-Simon 1904: Frédéric Clément-Simon. *Le premier ambassadeur de La République française à Constantinople: Le général Aubert Du Bayet (Envoi Autographe)*. Constantinople, 1904.

Djuvara 1914: Trandafir G. Djuvara. *Cent projets de partage de la Turquie (1281 – 1913)*. Paris, 1914. <http://archive.org/details/cent-projetsdepar00djuv> (достъпен 5 август, 2014).

Frémeaux 1989: Jacques Frémeaux. La France, la Révolution et l'Orient. Aspects diplomatiques – *Revue du monde musulman et de la Méditerranée* 52, I (1989), doi:10.3406/remmm.1989.2284. (достъпен 5 август, 2014).

Hale 2000: William Hale. *Turkish Foreign Policy 1774 – 2000*. London & Portland OR: Frank Cass, 2000.

Iosipescu 2006: Sergiu Iosipescu. Relations politiques et militaires entre la France et les principautés de Transylvanie, de Valachie et de Moldavie – *Revue historique des armées* [En ligne], 244 (2006), mis en ligne le 05 septembre 2008, consulté le 05 août 2014. URL: <http://rha.revues.org/6002> (достъпен 5 август, 2014).

Latimer 1895: Elizabeth Latimer. *Russia and Turkey in the Nineteenth Century*. Chicago: A. C. McClurg & Co., 1895.

Muriel 1979: Atkin Muriel. The Pragmatic Diplomacy of Paul I: Russia's Relations with Asia, 1796 – 1801 – *Slavic Review*, Vol. 38, No. 1 (1979), 60 – 74.

Poussou 2004: Jean-Pierre Poussou. *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*. Paris Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2004.

Shaw 1976: Stanford J. Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1,*

Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280 – 1808. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Van Regemorter 1963: Jean-Louis Van Regemorter. Commerce et politique: préparation et négociation du traité franco-russe de 1787 – *Cahiers du monde russe et soviétique* 4, no. 3 (1963). doi:10.3406/cmr.1963.1548 (достъпен 5 август, 2014).

Списък на съкращенията (Abbreviations)

АКАК: Акты, събрани Кавказской археографической комиссией.

ПСЗРИ: Полное собрание законов Российской империи.

ААЕ: Archives des affaires étrangères.

SHD: Service historique de la Défense.

Д-р Цветелина Цветкова,

Център за балкански и черноморски изследвания (Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi), Yıldız Technical University, Istanbul, Turkey,
tsvet_hr@abv.bg

Д-р Антоанета Атанасова,

petkova.antoaneta@gmail.com